
TÜRKİYE-AVRUPA

- Hey'et-i İctimâîleri Arasındaki Mânianın İzâlesine
Dâir Hareketler* -

Eşref Edib FERGAN

Geçenlerde *Tanin Gazetesi*, Çekoslovakya'dan gelen futbolcular münâsebetiyle bir baş makale neşretmişti; *Tanin*'in başmuharriri Hüseyin Cahit Beyefendi bu hâdisenin, "Türkiye hayat-ı ictimâîye ve siyâsiyesinde vukûa' gelen inkılâbların şâyân-ı memnûniyet bir neticesi olmak itibariyle câlib-i dikkat" olduğunu kaydettikten sonra demişlerdi ki:

"Bugün Çekoslovakya futbol takımının Türkiye'de bulunması Türklerle Garb milletleri arasında hatt-ı fasl teşkil eden asr dîde efkâr-ı bâtile divârının yıkılmakda olmasına delâlet eder."

Müşârün-ileyhin bu fıkraları bize bundan kırk sene evvel, uzun zamanlar İstanbul Sefaretinde bulunan Fransız diplomatlarından Engelhardt'ın *Türkiye ve Tanzîmât* nâmıyla yazmış olduğu eserinin mukaddimesine mütâlaayı hatırladı ve maziye doğru şöyle bir nazar-ı atfa bizi sevk eyledi.

* Bu çeviri yazı Eşref Edib'in, *Sebilürreşad*, C. 22, Aded: 547-548, 19 Zilhicce 1341/2 Ağustos 1339 Perşembe (2 Ağustos 1923 Perşembe), s. 7-10, unvanlı yazısından oluşmaktadır. Burada sadeleş-tirme yapmak yerine, yazıyı, aynıyla günümüz harflerine aktarmayı, ancak anlaşılmasında zorluk çekilebileceğini düşündüğümüz bazı kelimelerin karşılıklarını metnin sonuna eklediğimiz lügatçede vermeyi tercih ettiğimizi belirtmek isteriz (Adem Efe)

Tanzîmât ve Islâhât mes'elesinin ledünniyâtını tedkik etmiş olan Mösyö Engelhardt diyor ki:

“Tanzîmât'dan maksad-ı umûmî, hey'et-i ictimâîye-i İslâmiyeyi asırlarca zamandan beri ma'nen ve siyâseten, ayrı yaşamış olduğu hey'et-i ictimâîye-i Hıristiyâniye yaklaştırmak (yani İslâm'dan uzaklaştırmak) idi; böyle bir teşebbüsün mücib olduğu müşekkilâtın mâhiyet-i mahsûsası hakkında şübhe ve tereddüde mahal yoktur. Hiç şübhe yoktur ki Osmanlı İmparatorluğunu kurûn-ı vustâda bulunduğu noktada bırakan günün birinde büsbütün nâ-bud olmasını intâc edecek gibi görünmüş olan müessir, Hükümet-i Osmaniye'nin (Avrupa) hey'et-i düveliyyesi hâricinde kalması, hâl-i infirâdda kalması idi ve bu infirâdın sebebi (din) idi.

Fi-l-hakika hükümeti te'sîs etmiş olan İslâmiyet, nâzım- ve hâkim-i mutlak olarak kalmıştır, Kur'ân-ı ile kanun-ı medenî bir idi. Teşkilât-ı millîye ile akâid diniye yek-diğerinden tefrik edilemeyecek surette karışmış olduğundan gibi teşkilât-ı millîye de akâid-i diniye gibi lâ-yetegayyer ve kat'î idi.

Türkiye'nin revâ-yı istiğnâ' göstermeyeceği i'tilâfı husûle getirmek için ortadaki mâniayı ya büsbütün izâle, yahud tahfif ve tesviye etmek, yani hükümeti âlem-i Hıristiyâniyyede olduğu gibi kavânin-i diniyenin te'sirâtından az çok âzâde bir hâle getirerek ruhâniyetden dünyeviyete tahvîl eylemek, yahud akâid-i esâsiyeyi serbestce tefsîr etmek suretiyle yavaş yavaş teceddüdât ve takyîdât-ı diniyeden kurtarmak icâb ediyordu.”

Hükümet-i Osmaniye, her şeyden pek çabuk müteessir ve münfail olan cahil ve mutaassıb bir halkın mücib-i iğbirârı olacak hâlâtdan ihtirâz etmek için bu ikinci ihtiyâra karar vermişdi.”¹

Engelhardt, Türkiye ile Garb milletlerini yekdiğerinden uzaklaştıran, yekdiğeriyle kaynaşmalarına bir hadd-ı fâsıl, bir mâni' teşkil eden şeyin neden ibâret olduğunu gayet açık söylüyor: “Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa hey'et-i düveliyesi haricinde hâl-i infirâdda kalmasının yegâne sebebi din idi”, diyor. Din-i İslâm esâsâtı üzerine teşekkül etmiş olan Türkiye din ile alakasını kat' ederek lâ-dinî bir şekle girmiş olsaydı bi'-t-tab' hâl-i infirâdda kalmaz binâen-aleyh sükûta mahkûm olmuş bulunmazdı. Şu halde Türkiye'nin Avrupa ile beraber gidebilmesi için mutlaka aradaki mânianın (dinin) izâlesi lazım gelirdi. Bu kalmadıkca i'tilâfa imkân yokdu. İşte 'Tanzîmât'dan maksad bu mâniayı izâle ile hey'et-i ictimâî-yi İslâmiyeyi ma'nen ve siyâseten yaklaştırmak olduğunu Engelhardt hiç de ketme lüzûm görmüyor.

¹ *Türkiye ve Tanzîmât:Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahâtı*, Engelhardt, s. 7.

Müşârün-ileyhe göre Türkiye ancak bu mâniayı devirerek Garblılaştığı gün kurtulacak ve yükselmiş olacaktı! Bu da şu sûretle olabilirdi:

Din-i İslâm'ın ya büsbütün izâlesi.

Yahud hükümet-in dinden tefrîk ile laik bir hâle ifrâğı.

Yahud dinin serbest te'vilât ile tahrîfi.

Halk mutassıb olduğu cihetle kesdirme cihetini tatbik imkân yok idi. Binâen-aleyh tedricî bir sûretde devleti kavânin-i dininin te'sirâtından âzâde bir hâle (lâik-lâ-dini bir şekle) getirmek muvâfık idi. İşte, diyor, bunun için Devlet-i Osmaniye bu sûretle harekete karar verdi ve icrâata başladı...

Fi-l-hakika Tanzîmât ve Islâhât nokta-i nazarından memleketimizde hüküm süren efkâr-peresti içinde bu düstûrların birisi arkasından koşmayan pek az idi. Hep taassuba karşı yukardakini der-miyân edüb duran ve bu kelime ile din-i İslâm'a hakikaten husûmeti ibrâzdan hâli kalmasın ve bununla devlete, devlete olmadığı sûretde insâniyete hizmet ettiği za'mını izhâr eyleyen yegâne misal teşkil eyleyen efkâr hep bu düstûr-ı teslis ile sapıtmıştır.

Bu (Tanzîmât ve Islâhât) illeti münevver tabaka arasında öyle salgın bir sûretde hüküm sürmeye başlamıştı ki bu illete tutulmayan mütefekkirlerimiz pek azdı. Önceleri mahdûd mikdarda bulunan bu ıslâhâtçı zümre ecnebi irfânı, Frenk usûl-ı terbiyesi memlekttede mahsûl vermeye başladıkdan sonra hayli çoğaldı. İşte o zamandan beridir ki memleketde mücâdelât-ı ictimâiye baş gösterdi ve bunun neticesi olmak üzere dürlü dürlü teceddüdler, bid'atler, yenilikler husûle geldi.

Malûmdur ki bir taraftan örfî ve keyfî idârelerin husûl ve istikrârı, diğer taraftan devletin zimâm-ı mikdarâtını ellerinde tutan ricâl-i idâre ve ilmiyenin dûcâr olduğu atâlet ve rehâvetin te'siri ile inhitâta yüz tutmaya başladıkdan sonra devlet biri hulûl-i cebrî diğeri hulûl-i muslih-âne olmak üzere iki nev' tazyîk-i hariciye ma'rûz kalmıştı. Rusya cebr ve kahr ile Türkiye'yi ezmek, yer yüzünden kaldırmak istiyordu. Avrupa ise muslih-âne bir surette devletin urûkuna hulûl ederek menâfi-i iktisâdiye ve siyâsiyesine te'min eylemek siyâsetini ta'kîb ediyordu. Vâkıan bu hareket birincisi gibi şedîd ve seri' değildi. Avrupa'nın gayesine vâsıl olması uzun zamana mütevakıfı. Binâen-aleyh zâhiren tehlikesiz görünüyordu. Fakat milletin ma'neviyâtında icrâ-yı te'sir ederek onu temelinden, ruhundan sarsmak itibarıyla tehlikesi ötekenden daha müdhiş idi. Rusya bir ayı gibi maddî hareket ediyordu. Avrupa ise -iktisâdî, siyâsî ve harsî nüfûz ile-bir kurt gibi için için vücûd-ı devleti kemiriyordu. Onun içündür ki Devlet-i Osmaniye Rusya'ya karşı müdâfaa vaz'iyetine geçtiği halde Avrupa'ya karşı kapılarını açmak gaf-

letinde bulundu. Ya tehlikeyi sezmeyerek, yahud tahakkuku uzun zamanlara mütevakıf olduğuna aldanarak o hususda fazla mücâdeleye girişmedi. Bil'akis Avrupa sermâyesinin, Avrupa harsının, Avrupa te'sisât ve nizâmâtının memlekete duhûlünü teshîl etdi. Hatta zannetti ki memleketin dũcâr olduğũ inhitâtın sebebi Tanzîmât ve teşkilâtdan mahrûmiyettir.

Avrupa'ya gidüb de oranın şa'saasıyla gözleri kamaşan, onların efkâr ve ma'lumâtıyla zihinleri dolan bir takım zevât vatanlarına avdet ettikten sonra artık her şeyi bozuk görmeye başladılar. Memleketi inhitâtdan kurtarmak için mevcûdu yıkarak Garblılaştırmış olan vukûf ve kafalarına, Frenkleştirmiş olan ictimâî ve siyâsî tasavvurlarına göre yeni bir hey'et-i ictimâîye ilzâm addetdiler. Milletın amzisini, an'anâtını, esâsât-ı ictimâîye ve desâtir-i i'tikâdîyesini hiç nazar-ı ehemmiyete almayarak ona tamamıyla Garbda gör-dükleri nizâm-ı ictimâî ve şekl-i siyâsîyi vermekden başka çâre-yi selâmet olmadığı zehabına düştüler. Halbuki bizim bütün müessesâtımız sırf İslâmî mebdelerimizle İslâmî telakkilerimizden doğmuş olduğũ için bunların yerine mebdâî ve telakkîyât-ı Garbiye üzerine kurulmuş yeni bir takım müesseseler ikâme edebilmek için eskilerinin izâlesi lâzım geliyordu! Zaten devleti terakkiden alıkoyan din olduğũ fikri, bazı zihinlere yerleşmişdi. Ulûm ve fûnûn-ı müsbetenin tekâmülünü ta'kîb etmediğimiz için Garbdan geri kaldığımız unutuluyor tevakkuf ve inhitâtımızdan bize rehberlik eden ulemâ ve ricamız ithâm olunamıyor da bütün seyyiât ve nakâyıs pek haksız olarak dine atf olunuyordu. İslâm'ın şaa'saadâr bir medeniyetle insâniyeti i'lâ ettiğinden, Devlet-i Osmaniyeyi emsalsiz bir satvet u şevketle te'sis eylediğinden, bâhusûs medeniyet-i Garbiyenin bile ona medyûn-ı şükran bulunduğundan tegâfûl edilerek mâni'-i terakki olduğuna hükmediliyordu. Binâen-aleyh onlara göre devletin teâlisi için bütün teşkilât ve müessesâtını, kavânîn ve nizâmâtını taht-ı tesirinde bulunduran dinin nüfûz-ı hâkimiyetinden hükümeti tecrîd etmek, Fransa'da olduğũ gibi sırf cismânî bir şekle koymak iktizâ ediyordu! Zaten Avrupa'nın Türkiye'ye karşı husûmet göstermesi din-i İslâm ile mütedeyyin olmasından dolayı değil mi? Eğer Türkiye, hükümeti dinin te'sirinden tecrîd eder, büsbütün cismânî esaslara müstenid bir hükümet teşkil ederse o zaman temâmiyet-i mülkiyemizi tekeffül(!) etmiş olan düvel-i muazzamanın müzâheret ve teveccühünü bizden esirgemesine hiçbir sebep kalmamış olacaktı!

İşte (Tanzîmât) ilân olduğũ sıralarda memleketin mukadderâtını ellerine geçiren bir kısım ricâl-i siyâsiyemiz bu sûretle düşünürlerdi. Tabii onlar da bu hâlet-i rûhiyeyi husûle getiren Garb irfânı, Garb tahsîl ve terbiyesiydi. Muslihâne bir sûretde urûk-ı hayâtiyesine hulûl ile Türkiye'yi içinden kemirmeye azm eden Avrupa daimâ bu fikri ilhâm etmekden geri durmaz; her fırsattan

istifâde ile zehirlerini saçardı. Bu uğurda o Avrupalıların sarf ettikleri milyonlar, ihtiyâr eyledikleri zahmetler cidden şâyân-ı hayretidir. Kim iddia edebilir ki Avrupalıların bize karşı ıslâhât lüzûmunda bahsetmeleri devletimizin hayrına, hakikaten terakki ve teâlisine ma'tûf idi? Hiç şübhe yok ki bütün maksadları devletin bünye-yi ictimâisinde bir sarsıntı husûle getirmekdi. Devleti en kaviyyu'l-şekîme hükümetler derecesine is'âd eden esâsât-ı diniyeden uzaklaştırmak Avrupalıların umde-i âmâli idi. Vezirlerimizin mahrem esrârı, ricâlimizin hayır-hah müsteşarları, çocuklarımızın emîn mürebbîleri olur, mütemâdiyen zihinlere bu fikirleri aşıyorlardı.

İnkâr olunamaz ki Devlet-i Osmaniye tevakkuf ve inhitâta başlamışdı. Fakat bunun hakikî sebebinin taharrî etmek ve ona göre ıslâhı çâresine tevessül eylemek iktizâ etmez miydi? Türkiye'nin asırlarca şevket u azametini te'mîn etmiş olan şerîat kürsileriyle medreseler, yani adâlet mahkemeleriyle ilm u irfân müesseseleri eğer eskisi gibi vazifelerini îfâ edemiyorlar idiyse onları ıslâh edecek çâreleri bulmak tatbîk etmek lâzım gelmez miydi? Tanzîmâtçılar niye onları e'lim bir vaz'iyet içinde bıraktılar da onların yanı başında Fransız mahkemeleriyle Fransız mekteplerinden basma kalıb alınmış olmasından dolayı muhîtiyle asla münâsibi olmayan, memleketimizde bi-z-zat Fransa kadar yabancı olan yepyeni tarzda bir takım müessesât vücûda getirdiler. Tanzîmâtçılar şeriat mahkemeleriyle medreseleri büsbütün kaldırmayarak o vaz'iyetde bırakmaları kendilerinden daha akıllı, daha kadir-şinâs olan halkın o müesseselere karşı merbûtiyetlerinden çekindiklerinden başka acaba bir sebep gösterilebilir mi? Mürûr-ı zaman ile onların kendi kendine çökmeleri fikrinde buldukları inkâr olunamayacak hakikatdir.

İşte Tanzîmât'dan sonra vücûda getirilen yeniliklerin hepsinin üzerinde bizim telakkiyâtımıza, bizim mebdelerimize karşı derin bir husûmet-i rûhinin bütün tezâhürâtı intibâ' etmiş olduğu vâzih bir sûretde görülür.

(Teceddüd) diye tavsîf edilen yeniliklerden devlet ve millet acaba ne istifâde etti? İstifâde şöyle dursun, asırlardan beri teessüs etmiş akâidi, efkârı, telakkiyâtı, an'anâtı, hissiyâtı, ahlâkı, harab etti; sözün kısası memleketi tam bir fevzâyı ma'neviye doğru sürükleyip götürdü.

O devirdeki ricâl-i hükümetimiz sandılar ki müessesât-ı Garbiye taklîdlerini ve beraberinde Avrupalıların telakkîlerini, mebdelerini getirivermekle Avrupa hükümetlerinin muhabbetlerini celb edecekler de bu sûretle eski husûmetlerini tahfîfe, eski hod-gamlıklarını ta'dîle muvaffak olacaklar. Bu bâtil zan üzerine memleketi İslâm'dan uzaklaştırmak mecbûriyeti-i kat'iasında bulduklarına kâni' oldular. Fakat bu kadar fedakârlığa mukâbil Avrupa ne husûmetini tahfîf etdi, ne de hod-gamlığından zerre kadar ta'dilde

bulundu. Bil'akis devletimiz za'fa uğradıkca üzerine çullandı teşettüte düşdükce derisini yüzmeğe şitâb etdi.

İşte memlekete yeni bir şekil vererek, devleti tahlîs ve i'lâ, milleti saâdete îsâl edecek (İslâhât) ve (Tanzîmât)'ın netâyic-i ictimâîye ve siyâsiyesi! zaten maksad da bu idi. Netice maksada göre zuhûr etdi.

(Engelhardt) cenâbları bâlâdaki ifadeleriyle ıslâhâtın gayesi devleti yapmak mı yahud yıkmak mı olduğunu bir sefir ağzına yakışmayacak belâgat ile izâh ediyorlar. Hiç şübhe yokdur ki bu düstûrlarla başlayan ıslâhâtın Devlet-i Osmaniyeyi yıkmaktan başka bir netice vermesi ihtimâli yokdu. Çünkü âlemde hiçbir şey tebdîl-i hüviyetle ıslâh edilemez, ifnâ edilir. İyi olması arzu edilen bir hastanın kalbi kesilüb atılamaz. Belki takviyesine i'tinâ edilir.

İlme, akıl ve hikmete, milletlerin ahvâl-ı rûhiye ve ictimâîyelerine külliyyen muhâlif olan bu tarz hareketin devlet ve milleti saâdet ve selâmete çıkarır bir yol olmadığını biraz düşünür kafası olanlar pekâlâ anlayabilirdi. Salâh u selâmet değil; bil'akis bu, devleti tabiat-ı asliyesi hilâfına olarak daimâ istibdâda doğru yürütmek, efkâr-ı umûmiye-yi milliyeyi hükümden iskât ederek irâde-i devleti mahdûd ellerde toplamak demekdi. Nitekim Devre-i İslâhât ve Tanzîmâtın biri devlet dâima isitibdâda doğru teveccüh eylemiş, dâima kandan ziyade idâre-i örfiye tatbîk eylemeye mecbûr olmuşdur ki en sonunda ilân edilen Meşrûtiyet devrinde eski devirlerden ziyâde istibdâd hissedilmesi, Meşrûtiyet'in isitibdâd-ı münevverle tefsirine lüzûm görülmesi hep bundan münbais olmuşdur.

Yine bundan dolayıdır ki Devre-i İslâhâtda yapılan kanunların hiçbirisi bir kanun olamamış, hepsi birer tahavvül, birer inkılâb propagandası mâhiyetinde kalmışdır. Kanun mümkün olduğu kadar sâbit olmak ve rûh-ı milletde yer bularak müntazim ve müstekar bir vaz'iyet-i ictimâî husûle getirmek için yapılır. Gustav Le Bon'un dediği gibi, kanunlarda tahavvül ve teceddüd yapmak, intizam-ı ictimâîyi muhal ve hikmet-i teşrîa' muhâlifdir. Bizim kanunlarımız ise hep bu kabildendir. Onun içindir ki kalblerde asla nüfûzu yokdur. Tahavvül, tabiat ve fitrat-ı hayatda hâsıl olur. Kanunlar bunu tesbit için ta'dîl olunur. Felsefe-i hukuk bunu gösterdiği gibi fikh-ı İslâm'ın kavâid-i asliyesi de bunu nâtıkdir.

İşte şu izâhâtımızla anlaşılıyor ki ıslâhâtı din-i İslâm'ın aleyhine tevcih eden maa-t-teessüf tatbikine başlanmış olan fikir ve mezheb hiss-i temessüle, kuvvetli bir taassuba kapılarak devleti dâimâ uçuruma sürüklemek için bâlâdaki düstûr-i teslisi zihnine koyarak kademelerinde kâh berikine, kâh o birisine basmış ve hükümetin dinden tefrîki derdiyle her hatvesinde bir ikilik ihdâs etmişdir. İslâhât ve Tanzîmâtçılar, cismânî usûlleri kendilerine rehber it-

tihaz eyledikleri halde memleketde vücûda getirdikleri âsâr işte meydandadır: Terakki şöyle dursun, inhitât müdhiş sûretde artmış, memleket başdan başa harabeye dönmüştür. Ardı arkası gelmeyen istikrâzlar hep Tanzîmâtçı beylerin, paşaların ve efendilerinin maaşlarına, tahsîsâtlarına, zevk ü safâlarına hasredilmiş, beride halk mütemâdiyen felâketden felâkete, sefâletten sefâlete sürüklenib durmuştur. Büyük büyük âsâr-ı nâfia' ve medeniye şöyle dursun, âdi şose yolları bile yapılamamış, terakki nâmına memleket Garbın yalnız levsiyyâtı gelmiştir: İşret memleketin her tarafını kaplamış, fuhşiyât kanunen mübâhât sırasına geçmiş, sû-i ahlâk alabildiğine tevessü' etmişti. Anâsır arasında münâferet-i mütekâbile teessüs eylemiş, ictimâî teşettütler, siyâsî ihtiraslar, şahsî münâferetler memleketi müdhiş bir fetret-i ictimâîye ve siyâsiyeye düşürmüştü.

İşte Türkiye'yi Avrupa'ya yaklaştırmak maksadıyla yapılan Islâhât ve Tanzîmât'ın maddî ve ma'nevî mahsûlleri.

Acaba Meşrûtiyet, Islâhât ve Tanzîmât devrinin cism-i devletde açtığı bu mühlik rahneler çâre-sâz olabildi mi? Yoksa o devrin ricâli de aynı illete tutularak, aynı sakîm düstûrları ta'kîb ederek devlet ve milleti daha müdhiş felâketlere mi sürükledi. Bu suâlin cevabını da gelecek hafta vereceğiz. Ondan sonra da hâkimiyet-i milliye devrine geçerek milletin ruhundan doğan Büyük Millet Meclisi'nin icraât-ı İslâmisinden bahsedeceğiz. ▽

Lügatçe

âsâr: eserler.	iğbirâr: kırılma, gücenme.
atâlet: tembellik.	infirâd: yalnız olma.
çâre-sâz: çâre bulan.	inhitât: çökme, düşme.
der-miyân etmek: ortaya atmak, ileri sürmek.	intibâ': matbu olma, zihinde iz bırakma.
dûçâr: uğramış.	is'âd: mutlu etme.
fevzâ: taşkınlık.	istikrâz: borç alma.
harsî: kültürel.	kaviyyu'l-şekîme: kuvvetli güç.
hatt-ı fasl: iki şeyi birbirinden ayıran çizgi.	ketmetmek: gizlemek.
i'lâ: yüceltme, yükseltme.	kurûn-ı vustâ: orta çağ.
ifrağ: bir şeyle sokma, şekillendirme.	lâ-yetegayyer: değişmez.
	ledünniyât: içyüzleri.
	levsiyyât: kirli, pis şeyler

muhal: mümkün olmayan, olmayacak.

muslih-âne: arabuluculukla, aracılığıyla.

mühlik: öldürücü.

münâferet-i mütekâbile: karşılıklı nefretleşme.

mürûr-i zaman: zaman aşımı.

müşekkilât: oluşumlar.

müzâheret: yardım etme, koruma.

nâ-bud: yok olan, iflas etmiş.

nâtık: söyleyen.

rahne: gedik, zarar, ziyan.

sakîm: hasta, hastalıklı, yanlış.

satvet: ezici kuvvet, zorluluk.

şevket: büyüklük, heybet.

şitâb: acele, sür'at, çabukluk.

taharrî etmek: araştırmak.

tahavvül: dönüşüm.

tahlîs: kurtarma.

tefrîk: ayırma.

teshîl: kolaylaştırma.

teşettüt: dağılma, perişan olma.

tevessü': genişleme.

urûk: ırklar, kökler, damarlar.

vâzih: açık olarak.

zimâm: yular.